

Omówienia i recenzje

Jirí Waldhauser (redaktor), *DAS KELTISCHE GRÄBERFELD BEI JENIŠŮV UJEZD IN BÖHMEN*, t. I-II, Archeologicky Vyzkum v Severních Čechach, t. 6-7, Teplice 1978, ss. 237+236, tablic 52+22, rycin 96, 5 dodatków.

Kompleks cmentarzysk celtyckich w Jenišowie Ujezdzie, w północno-zachodnich Czechach, liczący łącznie 137 (138?) grobów z faz LT B — LT C₁, jest jednym z największych obiektów tego typu, a przy tym główne cmentarzysko (stan. 1) zostało przekopane najpewniej w całości. Materiały były dotąd tylko częściowo publikowane, tym większym więc wydarzeniem jest ponowne, pełne, monograficzne opracowanie, w którego przygotowaniu uczestniczyło 31 osób, w tym 14 archeologów, chociaż największy wkład wniósł J. Waldhauser, zarazem inicjator tego przedsięwzięcia i autor koncepcji dzieła. Większość rozdziałów została opublikowana w języku niemieckim, a pewne partie po angielsku lub francusku. Zamieszczono też dodatkowo czeskie tłumaczenie jednego rozdziału.

Obszerność dzieła wyklucza pełne przedstawienie jego treści, nieco szerzej omówię więc tylko najważniejsze partie. Na wstępie podkreślić trzeba, że całość zaprogramowana została zgodnie z zasadami nowoczesnej metodyki archeologii. Pierwszy tom odpowiada tradycyjnej części materiałowej. Rozpoczyna go omówienie historii badań stanowisk, warunków środowiskowych i krytyka źródeł, głównie pod kątem wiarygodności obserwacji terenowych dokonywanych przez poszczególnych badaczy. Ustalone zostały przy tym zasady pewnych korekt, np. wymiarów grobów i ich głębokości, a także interpretacji nawarstwień w stosunku do zapisów pozostawionych przez osoby przeprowadzające eksplorację.

Dalszą obszerną partię stanowi „tradycyjny” opis kolejnych grobów i ich inwentarzy. Odrębnie, bardzo szczegółowo zostały opisane miecze (J. J. Charpy). Kolejną część poświęcono stworzeniu analitycznego kodu opisowego, sformalizowanego w sposób ułatwiający opracowanie metodami numerycznymi. Zakodowane zostały dane o położeniu grobu, ocenie kompletności zespołu i wiarygodności dokumentacji, układzie, orientacji i długości szkieletu, nawarstwień i wymiarach jamy grobowej, jej dodatkowym „urządzeniu”, a także rozmieszczeniu zabytków. Inwentarze grobowe zostały podzielone na „garnitury”, a więc pewne zestawy typowe pod względem liczby i rodzaju zabytków. Wyróżniono 8 zasadniczych „garniturów” (z bronią, z nagolennikami, z bransoletami na obu rękach, z bransoletą na lewej ręce, z naramiennikiem a bez bransolet, z 1-2 zapinkami, „dziecięcy”, bez wyposażenia), a w ich ramach dalsze warianty oraz tzw. garnitur inwentarzy nietypowych.

Opracowany został również system kodowy do poszczególnych rodzajów przedmiotów. Uwzględniono w nim, oprócz ogólnych (numer grobu i inwentarza, źródło archiwalne, surowiec), także bardzo szczegółowe dane metryczne i obszerną listę cech dotyczącą zarówno formy, zdobnictwa, jak i konstrukcji. Przy jej opracowaniu uwzględniono w znacznej mierze propozycje Hodsona i Kruty. Lista ta obejmuje wiele cech, na które w dotychczasowych rozważaniach typologiczno-chronologicznych nie zwracano uwagi. Jedynie w odniesieniu do grotów włócznie zaskakuje pominięcie przekroju głowni. W niektórych przypadkach opis cech jest jednak zbyt oszczędny, w związku z czym ich identyfikacja na załączonych, schematycznych rysunkach wymaga pewnego czasu. Niestety, omawiany system kodowy uwzględnia tylko zabytki i sytuacje zaobserwowane w Jenišowie

Ujezdzie, jego zastosowanie w przypadku innych stanowisk wymagać więc będzie adaptacji, polegającej jednak głównie na uzupełnieniach, gdyż jest to w zasadzie system otwarty.

Wypracowanie szczegółowego, ściśle zdefiniowanego opisu zabytków uczyniło go bardziej precyzyjnym, co pozwoliło m. in. w sposób pełniejszy rozróżnić bransolety i naramienniki (różnice wymiarów i jak się okazało także typów). J. Waldhauser nie wykorzystał jednak w kolejnym etapie analizy stworzonego przez siebie kodowego opisu zabytków dla ustalenia na podstawie obietywnych, wypracowanych przy zastosowaniu metod numerycznych, kryteriów podziału poszczególnych rodzajów zabytków na typy. Podział ten został bowiem przeprowadzony w sposób tradycyjny, choć tak typy, jak i ich warianty uzyskały również oznaczenia kodowe.

Dalszą partię pracy stanowi grupa „ekspertyz”: opracowanie zachowanego materiału antropologicznego wraz z elementami analizy demograficznej, analiza metaloznawcza dwóch mieczy, analiza chemiczna brązów (z pięciu próbek w dwóch może występować miedź z Czech środkowych, a w dwóch miedź z Rudaw), analiza wyrobów szklanych (2 odmienne opinie na temat możliwości miejscowej produkcji), analiza materiału organicznego z ozdobnych rozetek na nóżkach fibul (fragment zęba ludzkiego, fragment muszli ślimaka śródziemnomorskiego), mikroskopowa, spektralna i palinologiczna analiza naramienników sapropelitowych z Jenišowa Ujezdu i Mšeckich Žehrovic (sapropelit zapewne z rejonu Kladno-Rakovnik), ekspertyza bursztynu (bałtycki), analiza szczątków tkanin (dwa rodzaje tkanin wełnianych), analiza dendrologiczna i radiowęglowa drewna. Trzeba więc podkreślić wyjątkowo obszerny zestaw analiz przyrodniczych i wszechstronną ich interpretację. Pewne wątpliwości można mieć jedynie do poprawności interpretacji analiz metaloznawczych mieczy przez R. Pleinera, gdyż J. Piaskowski kwestionuje zdecydowanie podobne oceny w odniesieniu do innych zabytków. Podkreślić wreszcie trzeba, że wszystkie przedmioty żelazne zostały zbadane rentgenologicznie, co pozwoliło ustalić formę niektórych skorodowanych zabytków.

Tom I uzupełniają tablice zawierające całość inwentarzy grobowych (część zabytków dodatkowo zilustrowana na fotografiach) i schematyczne plany grobów.

Znaczną partię tomu II tworzy kilka przyczynków poświęconych wybranym tematom szczegółowym: metalowym elementom skózanego hełmu z grobu 106 (M. Princ), wyrobom szklanym (N. Venclova i K. Castelin), grobowi 44 z inwentarzem częściowo pochodzenia północnego — zapewne kobiety obcego pochodzenia (L. Pauli), mieczowi z ornamentowaną pochwą z grobu 115 (J. V. S. Megaw), mieczom (L. Zachar), wyposażeniu grobów wojowników (J. J. Charpy), astronomicznej analizie orientacji grobów (Z. Horsky, J. Petrlik). Ponadto porównawcze studium wyposażenia grobów w zależności od płci, wieku i statusu społecznego przedstawił P. Sankot. Obszerniejszą partię poświęconą strojowi i zwyczajom pogrzebowym oraz wynikającym z ich analizy wnioskowi w kwestii genezy osadnictwa celtyckiego w północno-zachodnich Czechach opracował H. Lorenz. Głównie z porównania typowych w fazie najstarszej zestawów inwentarzy grobowych (garniturów) i niektórych dalszych cech obrządku pogrzebowego (głównie orientacja pochówków), z danymi dotyczącymi innych obszarów kultury lateńskiej, wyprowadził on wniosek o przybyciu Celtów na początku fazy LT B₁ z obszaru górnej Nadrenii.

Dużą partię pracy zajmują rozdziały poświęcone opracowaniu niektórych zagadnień dotyczących omawianego obiektu metodami numerycznymi. F. R. Hodson dokonał próby ustalenia chronologii względnej głównego cmentarzyska metodą seriacji mechanicznej, przy zastosowaniu programu przygotowanego do cmentarzyska w Hallstatt. Uwzględniono, po selekcji wstępnej, inwentarze 49 grobów „kobiecych”, zawierające zabytki co najmniej 2 typów występujących niejednostkowo na tym cmentarzysku. Klasyfikację typologiczną zabytków przejęto z części materiałowej. Ustalono seriację grobów dwukrotnie, raz przy uwzględnieniu zgeneralizowanej i odrębnie szczegółowej klasyfikacji typologicznej. Trzeciego, niezależnego wyliczenia seriacji tychże zespołów dokonał M. Kureš, przy zastosowaniu opracowanego przez siebie programu. Obie macierze wyników uzyskane przez Hodsona są generalnie podobne, a zwłaszcza druga z nich prawie pokrywa się z macierzą wyników Kureša. Wszystkie zaś one dają układ chronologiczny grobów bardzo bliski do ustalen tradycyjnej analizy archeologicznej przedstawionej w dalszej partii pracy przez Waldhausera.

Natomiast E. Neustupny przeprowadził szerszy program testowania matematycznego materiału z Jenišowa Ujezdu. Metodami numerycznymi, opartymi na algebrze liniowej, dokonał po-

działu typologicznego zapinek, bransolet, naramienników i nagolenników, co jest nowością metodyczną, w każdym razie w odniesieniu do okresu lateńskiego. Wyróżnione w ten sposób typy zabytków zostały uwzględnione przy przeprowadzeniu seriacji chronologicznej 59 zespołów grobowych. Macierz wyników wykazuje jednak większą rozbieżność w stosunku do chronologii uzyskanej metodami tradycyjnymi niż to było w przypadku macierzy Hodsona i Kureša. Pewien wpływ na powstanie tej różnicy musiało mieć włączenie do analizy nieco zmienionego zestawu grobów, lecz zasadniczą rolę odegrała odmiennosc klasyfikacji typologicznej zabytków. Pozwala to uznać próbę klasyfikacji typologicznej Neustupnego jako nie udaną. Wydaje się jednak, że wskazana przez niego droga zobjektywizowania klasyfikacji materiału archeologicznego zasługuje nadal na uwagę, gdyż oparta jest na metodach matematycznych gwarantujących ścisłą korelację cech. Można przyjąć, że źródłem błędu było uwzględnienie w obliczeniach zbyt małej liczby cech (a także ich nie najlepszy dobór? i brak szierarchizowania), a przede wszystkim — zbyt małej serii zabytków.

E. Neustupny dokonał ponadto próby zróżnicowania zespołów grobowych z punktu widzenia statusu społecznego zmarłych — również przy zastosowaniu metod opartych na algebrze liniowej. Zbadano korelację różnych elementów wyposażenia, jego rozmieszczenie w grobie, z wielkością jamy grobowej, długością szkieletu oraz obecnością pozostałości kłód drewnianych i szczątków tkanin. Wyróżniono 9 grup grobów. Ich porównanie z wynikami ekspertyzy antropologicznej pozwoliło 3 z nich przypisać kobietom, 3 — mężczyznom, 1 — dzieciom (i 2 dalsze?). Wyróżnione grupy pokrywają się dość ściśle z garniturami ustalonymi metodami tradycyjnymi.

Obszerne podsumowujące opracowanie jest dziełem J. Waldhausera. Oprócz krytycznego, syntetycznego ujęcia zagadnień omówionych w opracowaniach szczegółowych, zajął się on też problemami nie analizowanymi we wcześniejszych partiach recenzowanego dzieła. Podkreślone zostało zróżnicowanie czesko-morawskiej prowincji kultury lateńskiej na 2 subprowincje (środkowo- i północnoczeska oraz morawsko-wschodnioczesko-śląska). Skrótowo omówiono poszczególne rodzaje zabytków (zagadnienia ich typologii, chronologii, funkcji pierwotnej, wtórnej etc.). Szerzej przedstawiono zagadnienia chronologii cmentarzyska. W swej próbie ustalenia chronologii relatywnej zastosował Waldhauser nieco odmienne niż zazwyczaj podejście, gdyż starał się ustalić odrębną sekwencję chronologiczną grobów w ramach czterech (a nie dwóch) grup inwentarzy o odmiennym zestawie. W rezultacie udało się mu zaklasyfikować materiał z Jenisowa Ujazdu do następujących faz: B_{1a} (włączono tu też zespoły z elementami charakterystycznymi dla fazy Ia), B_{1b-c} (przesłanki dla rozróżnienia faz B_{1b} i B_{1c} uznano za niezbyt przekonujące), B_{2a}, B_{2b}, C_{1a}, C_{1b}. Absolutną nowością jest podzielenie faz B₂ i C₁, podczas gdy zbieżna w wielu punktach próba podziału fazy B₁ przedstawił dawniej autor niniejszej recenzji. W kwestii datowania absolutnego jako najbardziej uzasadnioną uznał Waldhauser propozycję W. Stöcklego.

Kolejna partia poświęcona została powiązaniu wyróżnionych „garniturów” wyposażenia z płcią (3 kobiece, 1 — mieszany, 1 — dziecięcy) oraz obrządkowi pogrzebowemu, jego zmienności, a także rekonstrukcji stroju. Wydzielono przy tym grupę grobów cechujących się odchyleniami od obowiązujących reguł grzebania. Stwierdzono, że groby o odmiennej niż N—S orientacji pochówków pochodzą (głównie?) z fazy LT B₁, zawierają też często zabytki obcej proveniencji, być może są to pochówki osób obcego pochodzenia. Ta pozycja chronologiczna omawianych grobów, w powiązaniu z innymi faktami (dyskontynuacja cmentarzysk, kultury i w znacznej mierze osad), przemawia dodatkowo, zdaniem Autora, za przyjęciem hipotezy o przybyciu do północno-zachodnich Czech około przełomu faz LT Ia i LT B₁ grup Celtów z obszaru górnej Nadrenii.

Dokonano też analizy rozmieszczenia grobów na obszarze cmentarzyska stwierdzając brak zgrupowań związanych z płcią, wiekiem lub statusem społecznym zmarłych. Natomiast daje się wyraźnie zaobserwować układ chronologiczny i występowanie dwóch oddzielnych zgrupowań grobów w każdej fazie obiektu.

W ocenie Waldhausera liczbę mieszkańców osiedla, do którego należało opracowywane cmentarzysko, można określić na 12-27 osób (na różnicę wpływa głównie dodanie lub nie szacunkowej liczby „nie pochowanych” na cmentarzysku dzieci), z tym że bardziej prawdopodobna jest liczba bliska górnej granicy. Stała obecność dwóch zgrupowań grobów sugeruje, że istniały 2 „zagrody”, z których każdą zamieszkiwały 2 spokrewnione rodziny (3 pokoleniowe?).

Ostatnią szerzej potraktowaną kwestią jest zagadnienie struktury społecznej mieszkańców

osiedla grzebiących swych zmarłych na stan. 1 w Jenišowie Ujezdzie. Punktem wyjścia jest zróżnicowanie wyposażenia („garnitury”). W celu podkreślenia tego zróżnicowania (przekształcenia różnic rzeczowych w „wartościowe”) Waldhauser dokonał wyceny (w punktach) zarówno „ceny” poszczególnych przedmiotów z inwentarzy grobowych, jak też „kosztów” wykopania grobu (ze względu na zróżnicowaną wielkość jamy grobowej) i wykonania trumny (stwierdzona w części grobów). Zależnie od sumy uzyskanych punktów uznał poszczególne pochówki za groby członków rodzin należących do warstwy bogatej i biedniejszej. Wyróżnił też grupę grobów o nietypowych inwentarzach lub położeniu (obie te cechy często korelują ze sobą), domyślając się w niej pochówków osób zapewne pełniących szeroko rozumiane funkcje religijne (np. druidów). Kontrowersyjny zabieg „wyceny” punktowej inwentarzy grobowych nie wpłynął w sposób istotny na zaliczenie poszczególnych grobów do grupy bogatych lub ubogich. Do pierwszej z nich włączono bowiem wszystkie groby męskie z bronią, wszystkie groby kobiece z nagolennikami (są one zawsze najbogaciej wyposażone), a także niedużą liczbę grobów kobiecych bez tych ozdób i groby dziecięce z nieco liczniejszym inwentarzem. Wyróżnione w ten sposób 2 zasadnicze warstwy społeczne koreluje Autor z przekazem Cezara o *equites* i plebsie.

Waldhauser nie jest pierwszym badaczem, który analizując cmentarzyska celtyckie zwrócił uwagę na istnienie dość znacznych różnic wyposażenia i interpretuje je jako odbicie rozwarstwienia majątkowego i społecznego. Oczywiście wojowników i „ich żony” (bogato wyposażone kobiety) uznawano podobnie jako warstwę „wyższą”, mężczyzn bez broni i ubożej wyposażone kobiety interpretowano jako przedstawicieli warstwy „niższej”, niekiedy do wyjaśnienia tych różnic powoływano się też na przekaz Cezara. Opinie te były jednak wypowiedzane raczej w ujęciach syntetycznych, w których podstawą były cmentarzyska celtyckie *en globe*. Monografia Jenišowa Ujezdu wykazała, że jest to (a podobnie i inne „duże” cmentarzyska celtyckie) cmentarzysko niedużej grupy ludzkiej, liczącej maximum do 30 osób, a więc raczej nie więcej niż 6 dużych rodzin. Nasuwa się pytanie, czy rzeczywiście w każdej osadzie tej wielkości zamieszkiwały rodziny należące do „plebsu” i „*equitów*”, a na dodatek także druid? Jeszcze trudniej zaakceptować tę koncepcję, o ile przyjmiemy się jako słuszną sugestię Waldhausera, choć poparł ją nie całkiem przekonującymi przesłankami, że w osadzie, do której należało omawiane cmentarzysko, istniały 2 zagrody, których mieszkańcy odrębnie chowali swych zmarłych, lecz w częściach cmentarzyska „związanych z obu zagrodami” występują groby o cechach kwalifikujących zmarłych tak do *equites*, jak i do „plebsu”. Model struktury społecznej interesującej nas grupy ludzkiej, zaproponowany przez Waldhausera, wydaje mi się trudny do zaakceptowania. Jako słuszniejszy skłonny byłbym uważać model zakładający, iż była to społeczność złożona z 3-4 rodzin samodzielnie gospodarujących, z których jedna wyróżniała się bogactwem i pozycją społeczną, co nie musi oznaczać, iż ten status zawsze udawało się przekazać potomstwu. Nie wydaje mi się jednak, aby można było wykluczyć możliwość, że obserwowane różnice wyposażenia, szczególnie grobów męskich, odbijają inne niż majątkowe różnice w pozycji społecznej zmarłych. Przypominają się np. przekazy świadczące, iż pełnoprawnymi mężczyznami byli u Celtów tylko ci, którzy zabili wroga w walce. Może tu właśnie leży przyczyna obecności broni w jednych, a braku w drugich grobach?

Omawianą monografię kończą krótkie uwagi Waldhausera na temat historii Celtów na przedgórzu Rudaw. Wyróżnia on fazę ekspansji Celtów na ten obszar zamieszkaany uprzednio przez najpewniej również celtycką ludność, następnie fazy konsolidacji, ogólnej prosperity i wreszcie około połowy II w. p. n. e. — fazę gwałtownych przemian struktury społecznej i religii, przejawiających się m. in. w zaniku cmentarzysk około przełomu faz LT C₁ i LT C₂.

Przedstawiona charakterystyka omawianej monografii dowodzi, że choć różne zawarte w niej opinie i wnioski są dyskusyjne, to jednak jest to pozycja niezwykle cenna, a ze względu na nowatorstwo metodyczne powinna zainteresować nie tylko badaczy zajmujących się okresem lateńskim. Żałować należy, iż została ona wydana techniką małej poligrafii, bardzo niestarannie pod względem edytorskim (słabo czytelny tekst, liczne błędy maszynowe, szczególnie denerwujące błędy w cytowaniu tablic i niekiedy nawet różnice między słownym opisem zabytków i rycinami, np. w grobach 4, 12, 101), co bardzo utrudnia korzystanie z tego dzieła, lecz dodatkowy trud wynagradzają walory merytoryczne tekstu.

Zenon Woźniak